

Tapani Kilpeläinen

”Uskonto on kaikkien asioiden kyseenalaistamista”

Elisa Heinämäki, *Tyhjä taivas. Georges Bataille ja uskonnon kysymys*. Tutkijaliitto, Helsinki 2008. 319 s.

Ensimmäiset asiat ensin: Tiina Arppen *Pyhän jäännökset* (1992) on edelleen paras suomenkielinen Bataille-kirja, vaikka käsitteeleekin Bataillen ohella myös Maussia ja Baudrillardia. Mutta Elisa Heinämäen väitöskirja *Tyhjä taivas* täydentää kuvaa Bataillesta uskontoteoreetikkona, sillä Heinämäen tutkimuksessa Bataille ei näyttäydä vain teoreetikkona vaan myös omanlajisenaan mystikkona.

Kuten Heinämäki osuvasti toteaa, Bataille ”ajattelee maallistuneessa maailmassa maallistumista vastaan” (13). Bataille pohtii uskontoa tilanteessa, jossa moderni kritiikki uskontoa kohtaan on esitetty ja jumala on kuollut. Tämä tekee Bataillesta omalaatuisen moderniteetin ja maallistumisen arvostelijan. Bataille

ajattelee, etteivät uskonnolliset representaatiot täysin palaudu ihmisen vieraantumiseen, vaan ne ovat myös huomion arvoisia merkkejä siitä, miten ihminen joutuu kohtaamaan omat rajansa. Näin uskonnolliset ilmiöt paljastavat jotakin keskeistä ihmisen olemisesta. Itse asiassa Bataille löytää uskonnollisten kokemusten piiristä keinon kritisoida modernia maailmaa: kokemuksen, joka ei tyhjennä maailmaa objektien kokoelmaksi.

Käsitteet liikkeessä

Filosofisesti Bataillen tärkein kumppani ja vastustaja on Kojëven suodattimen läpi luettu Hegel. Bataille ymmärtää Hegelin järjestelmän eräänlaiseksi maallistumistarinaksi: absoluuttisen tiedon rakentuminen

tarkoittaa maailman käsitteellistymistä diskurssiksi, jonka ulkopuolelle ei pitäisi lopulta jäädä mitään. Mutta Bataillen mukaan diskurssin ulkopuolelle jää ei-tieto, se, mitä ei edes periaatteessa voi hahmottaa tiedon kohteeksi, ei edes periaatteessa käsitteellistää. Ei-tiedon kohtaaminen tuhoaa tietävän subjektin tietävänä subjektina. Näin Hegelin järjelmään salakuljettuu sokea piste, jota se ei pysty ottamaan haltuun.

Ihmisen työ ja ajattelu pyrkii ottamaan haltuun ja muuttamaan käytökelpoiseksi, käsitettäväksi, mutta on ilmiöitä, jotka pakenevat merkityksellistämistä. Kuten Heinämäki sanoo, moderni maailma on asettanut pyhän suojaavan tehtävän kyseenalaiseksi, ja niin Bataille päätyy ajattelemaan uskonnollista kokemusta ilman tuonpuoleisen suomaa

turvaa. Bataille yrittää lähestyä kokemusta, joka ei löydä auktoriteettia tiedosta eikä teologiasta. Kokemus haastaa sekä absoluuttisen tiedon haltijaksi esittäytyvän filosofisen subjektin että opilliseen rakennelmaan vetoavan uskonnollisen subjektin.

Tuo kokemus on usein äkillinen, ohimennen laukeava. ”Vaikka tuottava maailmasuhde ja ’objektin valta’ olisivat modernissa maailmassa voitaneet, on meillä edelleen mahdollisuus naurun, itkun tai rakastelun kaltaisiin ekstaattisiin ja tuhlaileviin hetkiin – kaikki Bataillen käyttämiä esimerkkejä hetkistä, joissa diskursiivinen merkitys kirpoaa” (106), Heinämäki kirjoittaa. Bataillen mukaan ekstaattiset ilmiöt ovat eräänlaista kuoleman purkautumista esiin, sillä kuolema on viime kädessä se, mikä pakenee merkitystä ja lyö loven hegeliläiseen totaliteettiin. Hegel ei mennyt inhimillisten mahdollisuuksien pohjaan saakka, sillä sisällyttäessään kuoleman järjestelmäänsä hän samalla käsitteellisti sen voimatomaksi.

Näillä main herää kysymys Bataillen suhteesta käsitteellisyteen. Heinämäen sanoin ”Bataillen pyrkimys ajattelijana on rikkoa filosofiselle ajattelulle ominaista käsitteellistä haltuunottoa” (51), mutta Bataillen heikko kohta saattaa piillä hänen hegeliläisyyden läpäisemässä filosofiakäsityksessään. Hänelle filosofia on käsitteellistä haltuunottoa, tiedoksi ja tiedon kohteeksi tekemistä, kokemuksellisesta sisällöstä tyhjentämistä, ei muuta. Mutta käsitteiden nyrjähtämis- ja hutikohdat, joita hänen ajattelunsa ajaa, ovat osa käsitteellistymistä, osa käsitteitä itseään.

Bataillen ajattelussa halu luopua kielestä ja käsitteistä ei kuitenkaan saa niin patologisia muotoja kuin jollain Blanchotilla: Bataille tajuaa, että kielen ilmaisuvoiman kirpoaminen näkyy vain kielen perustalta ja kieltä vasten. Vaikka hän antaa ymmärtää, että inhimillisesti merkityksellisimmät asiat pakenevat kieltä, hänen on pakko ilmaista ne kielellisesti. Se, mikä käsitteiden otteesta hänen mukaansa herpoaa, on syystä tai toisesta käsitteitä arvokkaampaa,

niitä perustavampaa. Mutta hän tiedostaa tunnekaksinaisuutensa: hän etsii ilmiöitä, jotka kyseenalaistavat merkityksen, mutta oivaltaa, että siten ne *de facto* muuttuvat merkityksettömyyttään merkityksellisiksi. Hän nöyrytyy inhimillisen kokemuksen käsitesidonaisuudelle. Siksi hän ei liity siihen ranskalaiseen ajatteluperinteeseen, jota leimaa perimäinen epäluottamus kieltä kohtaan. Hän on todellisuudentajuinen kaikesta dramatiikan tajustaan ja kirjoitustensa šokkipyrinnoistä huolimatta.

Perillä eivät koskaan

Siksi Bataille ei ole ilkkurikko, transgressioromantikko tai jälkimodernin yhteisöllisyyden edusmies, vaikka hänestä on joskus yritetty semmoinen väsä. Ja siksi, että Bataillen helposti katsotaan asettavan ei-diskursiivisen kokemuksen hetket ajassa kehkeytyviä käsitteitä vastaan, on arvokasta huomata, että Heinämäen tutkimuksen ytimenä on Bataillen ajattelun historiallisuus: vaikka Bataille kirjoittaa epäkäsitteellisyydestä, hän ei hamua epähistoriallisuutta. Hän ei kaihoa menetettyä yhteisyyttä tai kadotettua pyhyyttä. Hän tajuaa kyllin hyvin, ettei uskonnollisten representaatioiden taustalla ole mitään, ei ole koskaan ollutkaan. Kuten Heinämäki summaa, Bataillen katsannossa ”[u]skonto on menetyksen representaatio” (308).

Uskonnolliset representaatiot eivät ole pelkkää harhaanjohdattelua. Bataillen mukaan ne vetävät ihmistä puoleensa siksi, että ne paljastavat tämän pohjimmaisen repeytyneisyyden, epätäydellisyyden. Puhuttelevimmillaan ne paljastavat olemisen aukon, joka estää ihmistä olemasta ikuinen, absoluuttinen tietoisuus. Bataillelle myös Kojèven hegeliläinen absoluutti on teologinen turvapaikka, välttämätön mutta riittämätön. Heinämäen mukaan kuolema on Kojèvelle vain metaforisoitu kuolema, koska tämä samastaa kuoleman ihmisen toimintaan ja niin syntyy vaikutelma ”kuoleman kesyttämisestä” (260). ”Heideggeria ja Kojèvea voi siis pitää esimerk-

keinä siitä, miten vielä modernikin filosofia kaikessa kiinnostuksessaan kuolemaan kavahtaa kuolemaa sivuuttamalla sen päättäväisesti” (261). Ihminen ei voi kokea kuolemaansa, joten ”[k]uoleman sisällyttäminen itsetietoisuuteen [...] on mahdoton asia” (267).

Kuolema on aihe, johon Bataille hellittämättömimmin palaa. Hänen mukaansa ihminen voi yrittää lähestyä kuolemaa uhrauksen avulla, samastumalla uhriin, mutta hän päättelee, että sekin on itsepetosta. Tässä on Bataillen paradoksi: kun hän avoimimmin levittää käntensä ja myöntää epäonnistumisensa, tunnustaa, ettei hänen ajattelunsa edes voi onnistua tai päätyä ratkaisuihin missään sanan tavanomaisessa merkityksessä, hän tulee samalla antaneeksi rajustelevimpia sytykkeitä sellaiselle ajattelulle, joka on kiinnostunut vain kuoleman ihannoimisesta, toisen uuraamisen arkipäiväistämisestä.

On paljastavaa, että Bataillen ajattelun keskeisimpien kysymysten äärellä päädytään mieltymysten, intellektuaalisten makujen alueelle. Bataillella ei ole antaa argumenttia sen puolesta, miksi hänen lukijansa pitäisi uskoa ettei kuolema sittenkin sisälly Hegelin ja Kojèven järjestelmään. Modernissa maailmassa, jossa porvarillinen subjekti voi harrastaa mitä tahansa, Bataillella ei ole perustelua sille, miksi rajallisuuden kokemus löytyisi väkevämpänä naurusta tai uhrauksesta kuin harrastelijateatterista tai posliinimaalauksesta. Bataillen puolustus on se, ettei hän pyrkinyt vastaamaan vaan kysymään. Hän ajoi tietä, joka ei johtanut minnekään, ja tiesi tekevänsä niin. Elisa Heinämäen väitöskirjan vahvuus on se, että tämän ymmärtäminen Bataillella on hänen lähtökohtansa. Heinämäki ymmärtää, miksi Bataillesta ei voida paukutella vastauksia kuin pajatsosta. Hän on omaksunut Bataillen ajattelusta tärkeimmän, sen, ettei teeskentele tietävänsä lopullisesti, vastaavansa mihinkään. Se tekee hänen opinnäytteestään arvokkaan.